

kuzine; u drugom, autor pomjera datum turskog osvajanja Kumucine-Džumul-džine, u oblasti Volerona, iz 1361/62, kako se dosada uzimalo, u 1364/65.

Bilo bi zaista nemoguće navesti sve krupne i sitne novine, dopune i razjašnjenja u činjenicama i shvatanjima, koje ova knjiga Georgija Ostrogorskog unosi u našu, bizantinsku i općebalkansku historiografiju. Moglo bi se reći da gotovo svaka stranica donosi nešto novo, a često jedna napomena ispod teksta rješava pitanje, oko kojeg su se dugo lomila koplja. Izgledalo bi, na prvi pogled, nemoguće izvući više od nekoliko zaključaka iz dokumenata kojima je autor raspolagao. Dosadašnji istraživači, ukoliko su se pozabavili ovim periodom i ovom građom, uglavnom su se i ograničavali na mali broj tvrdnji i zaključaka. Zato je ovo doba i ostalo u srpskoj historiji i historiografiji dosta tamno, a u narodu poznatije po tradiciji iz narodnih pjesama, nego po rezultatima rada mjerodavnih naučnika. Knjiga prof. Ostrogorskog u potpunosti je izmijenila ovu situaciju. U rukama velikog majstora svaki, i najsitniji, naoko beznačajan podatak, dobio je svoju pravu težinu i svoje dobro odmjereno mjesto. Visoki kvaliteti u metodu rada idu u ovom dijelu skupa s izvanredno važnim suštinskim rezultatima. Mi smo samo neke od njih pokušali prikazati, a bezbroj drugih smo morali propustiti, u nadi da će i ovoliko biti dovoljno da potakne sve naše stručnjake da ovu izvrsnu knjigu pročitaju.

Ako bismo htjeli ovaj prikaz zaključiti jednom rečenicom koja bi knjigu rezimirala, možda bismo to najbolje mogli učiniti pozajmljujući jednu misao samog autora: »Istorija Serske države opovrgava mišljenje da je na teritoriji Srpskog carstva, posle smrti njegovog osnivača, svuda zavladao rasulo i da je sve išlo nizbrdo« (80). Ostrogorski je to obilno dokazao. I mnogo više od toga.

Bariša Krekić

TRI BIOGRAFIJE O B. MUSSOLINIJU

LAURA FERMI, MUSSOLINI, Chicago-London 1961, str. 477. — CHRISTOPHER HIBBERT, BENITO MUSSOLINI, London 1962, str. 367. — IVONE KIRKPATRICK, MUSSOLINI. Study of a Demagogue. London 1964, str. 669.

Spomenuti engleski biografi Benita Mussolinija jedva donose nešto novo. Oni ponavljaju jedno te isto, jer, čini se, počinju i završavaju s jednom te istom slikom »Duce-a« kakvu je ostavio Ciano. Prvi dio ovih triju biografija bavi se Mussolinijem od njegovih mladih dana do marša na Rim, što se uglavnom bazira na Mussolinijevoj autobiografiji i podacima koje su ostavili njegovi intimni poznavaoци kao Rachele, Sarfatti, Balabanoff i drugi. Biografi posvećuju naročitu pažnju psihološkoj interpretaciji godina u kojima se Mussolini formirao.

Laura Fermi, Talijanka koja je do 1938. živjela u Italiji, pokušava da nađe kompromis između svojih impresija o »legendarnom Duce-u« i biografskog materijala koji je bio objavljen poslije njegove smrti. Ona priznaje da je njena slika o Duce-u bila u mnogom iskrivljena. Ona također priznaje da Duce nije nikada prihvaćao nikakve teorije niti formule, nego samo akciju; tvrdio je da su filozofske sheme sterilne, zapreka slobodi. On je od svog oca i od Romagne naslijedio smisao za akciju i egocentričnost. Naslijedio je sklonost za marksizam, ateizam i buntovnost, temelje na kojima je gradio, temelje koji su postali jači i čvršći kada je u svojoj okolini i u knjigama našao potvrdu i izraz svojih vlastitih impulsa. Kako se postepeno upoznavao s brojnim strujama međunarodnih kretanja, koja su bila čvrsto isprepletana, živopisni anarhizam, što je bio urođen njemu, sinu Romagne, izgubio je

nešto od svoga dobrog raspoloženja, i njegov ljevičarski stav je skrenuo u pravcu koji je najbolje odgovarao njegovu temperamentu, u pravcu koji je glorificirao revoluciju, heroje i ego. Hibbert na svoj žurnalistički način kaže: »Potican idejama koje još u velikoj mjeri nisu bile povezane i koje nije uvijek razumijevao, a koje je uzeo od Nietzschea, Schopenhauera, Blanquia, Hegela i Sorela, i koje je pozajmio od ruskih boljševika, on je došao do uvjerenja, koje je uskoro njime zagospodarilo, da postojeći poredak mora svrgnuti jedna revolucionarna elita, koja će raditi u ime naroda i koju će on lično predvoditi«. Njegove neprobavljene ideje o marksizmu, ogorčenost na društvo zbog nepriznavanja njegovih kvaliteta stvorili su zbrku internacionalnih i marksističkih koncepcija. Dugi niz godina bio je žrtva oprečnih osjećanja. U takvoj situaciji nije imao druge alternative nego da postane oportunist a ta je uloga vrlo dobro odgovarala njegovu temperamentu. Za njega nije bilo dovoljno da bude urednik lista »Avanti« pa u trenutku talijanske intervencije u prvom svjetskom ratu osniva 1914. »Popolo d'Italia«. Svi su biografi jednodušni u tome da je Mussolini primio novac od francuskih drugova da se pomogne intervencionistička kampanja. Sir Kirkpatrick iznosi uvjerljive dokaze o tome na temelju indicija i kaže: »Svi dokazi su doduše samo na temelju indicija, ali je cjelovit efekt impresivan«. Sigurno je da Mussolini nije mogao pokrenuti svoje novine bez novaca. Gotovo je sigurno da je morao nešto primiti od talijanskih službenih izvora kroz Naldia (Filippo Naldi urednik lista »Resto del Carlino« iz Bologne, konzervativnog intervencionističkog lista) koji je bio usko povezan s Ministarstvom spoljnih poslova i lako je moguće da je prva svota novca išla kroz Naldieve ruke. Međutim, francuski dokazi, a napose izjava Barrère-a (francuskog ambasadora u Italiji), koji nije imao nikakva razloga da iskrivljava istinu (prema G. Salveminiju, Mussolini diplomatico, Bari 1952, 420), dovodi do neizbježnog zaključka da je on primio prilično značajnu svotu novaca od Francuske. On, štaviše, navodi i druge dokaze da je Mussolini bio u vezi s Rusima, također radi pomoći, do koje, međutim, nije došlo (Alexei Kornayev, lenjingradski historičar, našao je dokumente o tome u Arhivu Ministarstva vanjskih poslova, Centralni državni historijski arhiv SSSR, Centralni državni pomorski arhiv i Centralni državni arhiv vojne historije. Štampani su s uvodom koji je napisao A. Kornayev u broju »Istoričkog arhiva« za septembar-oktobar 1962).

Klasični problem koji moraju riješiti svi pisci biografija jest: kako ispričati život ili karijeru junaka, unutar određenog perioda, a da se njegova ličnost ne podredi općenitom prikazu vremena. Tu poteškoću osobito osjećaju engleski pisci Mussolinijevih biografija. Mussolini i talijanski fašizam tako su čvrsto isprepleteni da se o jednom ne može govoriti bez drugoga. I zaista, u ranim godinama fašizma (onima koje su prethodile kao i onima koje su slijedile odmah iza pohoda na Rim) opća tema je bila identificiranje fašizma s Mussolinijem, a to je dovelo do toga da su oni koji su i dalje imali iluzija o pravnoj i ustavnoj prirodi fašizma, počeli isticati razliku između lošeg i dobrog fašizma. Mussolini je predstavljao dobar fašizam a provincijalni skvadristi, koje Mussolini nije mogao obuzdati, loš fašizam. Općenito uzevši, fašistički biografi su namjeravali podrediti fašizam Mussoliniju i stvorili su od njega heroja. S druge strane, antifašistički biografi su svu pažnju obratili tome da objasne i, prema tome, ocrne Mussolinija na psihološkom ili individualnom nivou, odnosno kao odraz svih moralnih i psiholoških slabosti talijanskog naroda, ili su opet nastojali da njegovu ličnu karijeru podrede ispitivanju historijskih pojava koje su dovele do fašizma. (Za daljnje informacije pogl. R. De Felice, Mussolini il rivoluzionario 1883—1920, Turin 1965. Najavljena Mussolinijeva biografija u 4 sv., od kojih su dosada izašla prva dva.)

Sve tri biografije posvećuju svoj drugi dio »Mussoliniju na vlasti«. Šteta je što Hibbert nije poklonio više pažnje periodu Mussolinijeve vladavine od 1912—40. On je tom aspektu Mussolinijeva života posvetio oko šezdeset stranica i one su

u najboljem slučaju općenite prirode, dok za gospođu Fermi sve činjenice imaju jednaku vrijednost. Ona jedva razlikuje važne od nevažnih činjenica. Za nju je stanje željeznica prilikom Mussolinijeva dolaska na vlast i ubijstvo kralja Aleksandra u Marseilles-u jednako važno. Štaviše, L. Fermi se poslužila nekim podacima Luigi Vilaria (Italian Foreign Policy under Mussolini, 1956) koji su sasvim nepouzdana. Doista, opasno je kad nestručnjak piše historiju! Nema nikakve sumnje da je Kirkpatrick iznio sve činjenice na vrlo sistematičan način. Njegov drugi dio počinje s poglavljem o Mussolinijevu karakteru, i to je jedno od najboljih poglavlja u ovoj knjizi. Opsesija idejom o »vodi« (Duce), žurnalističke trivialnosti i njegova sreća, dok je potrajala, sve to je izvanredno prikazano. Pošto se osvrnuo na nevjerojatan uspjeh koji je sve do 1936. postigao čovjek s tolikim nedostacima, Kirkpatrick kao objašnjenje kaže »da su njegovi prilično veliki talenti odgovarali situaciji«. On dodaje da »dok je zraka intuicije s vremena na vrijeme osvjetljavala probleme, malo je bilo ljudi u javnom životu Evrope koji su izrekli više gluposti ili čija su proročanstva događaji više iskrivili«. Kada je Mussolini zauzeo položaj predsjednika vlade, u njegovoj su vladi bila samo četiri ministra fašista koji su zauzimali ključne položaje i velik broj fašista na položaju sekretara. Da je Mussolini uspio sastaviti vladu na tako širokim osnovama (Grandi nije bio uključen i zbog toga je bio razočaran), nema sumnje da je to u stvari bio dokaz njegova ličnog utjecaja koji je u to vrijeme bio znatan. Kirkpatrick osobito ističe ubijstvo Matteotti-a i krizu koja je zatim slijedila i gotovo uništila Mussolinijevu karijeru prije nego što je uspostavio svoju diktaturu. On bazira svoj izvještaj o ubijstvu socijalističkog predstavnika na »Cronistoria del Processo Matteotti Palermo«, koju je 1954. izdao Mauro del Giudice, predsjednik kriminalističkog odsjeka apelacionog suda 1924. Del Giudice je, međutim, bio premješten na Siciliju, tako da su se sakupljeni dokazi mogli zanemariti. Kirkpatrick na široko obrađuje »Aventinis« i kasniju istragu koja je provedena 1947. u Rimu, na molbu Matteottijeve udovice, i s pravom primjećuje da je ubijstvo Matteotti-a postalo prekretnica u Mussolinijevoj karijeri. Prije toga su fašistički lideri smatrali terorizam potrebnim, ali nisu bili spremni da preuzmu punu odgovornost za njega. Značaj Mussolinijeva govora od 3. januara 1925. je u tome što je on iznenada našao hrabrosti da preuzme za to punu odgovornost. I tako Kirkpatrick konstatira da su »tokom idućih mjeseci poduzete divljačke mjere da se parlamentarni sistem uništi i da se stvori totalitarna policijska država«.

Takozvano Mussolinijevo »pomirenje« s crkvom predstavljalo je golem uspjeh u njegovoj karijeri. Njegove razgovore s kardinalom Gasparrijem Kirkpatrick prikazuje dobro, dok druga dva biografa jedva da i spominju činjenicu njegova »pomirenja« s crkvom. Lateranski ugovor su 11. februara 1929. potpisali Mussolini za Italiju i kardinal Gasparri za Vatikan. To je bio sretan sastanak i Mussolini se vratio u palaču Chigi u dobrom raspoloženju zbog uspjeha, ali je priznao svom ličnom sekretaru da ne voli suviše papu Pija XI. »Činjenica je da mi obojica imamo mentalitet seljaka« — rekao je. (Kirkpatrick ne kaže od koga je tu informaciju dobio.) Unatoč reakciji koju je potpisivanje ugovora izazvalo i Mussolinijeva ispada da »mi nismo uskrsnuli svjetovnu vlast crkve, nego smo je pokopali«, sigurno je da mu je ugovor donio velik prestiž, jer je on riješio problem koji njegovi prethodnici nisu uspjeli riješiti. Njegovo spretno provođenje lateranskog pakta označava najvišu tačku u prijateljskim odnosima između fašističke države i crkve. Ukratko, klima odnosa između fašističke diktature i Vatikana za vrijeme pontifikata Pija XI bila je uglavnom vedra. Ali s vremena na vrijeme dolazilo je do sukoba zbog određivanja funkcija fašističkih i katoličkih omladinskih organizacija, i 1938.9. zbog antisemitskih rasističkih odluka koje je Mussolini, po uzoru na Njemačku, uveo u Italiji. Stav pape Pija XII prema Hitlerovoj Njemačkoj i progону evropskih Jevreja postao je predmet žučnih diskusija u javnosti, a isto tako

i među suvremenim historičarima. Bilo bi interesantno analizirati njegove odnose s Pijom XII koji se, kada se vojna sreća okrenula protiv osovine, razočarao u Mussolinijevu diktaturu. Premda nemamo pisanih dokaza da je Vatikan neposredno učestvovao u svrgavanju Mussolinija 24—25. jula 1943, ipak je očito da je Vatikan pokazao svoju dobru volju prema Savojskoj kući i podupirao tajno stvaranje nove katoličke partije, pod rukovodstvom Alcida de Gasparri-a. I pored svih tih poteza, savremeni historičar ne može a da ne donese zaključak da je Pio XII izdao stanovništvo Rima i ljude drugdje. (Za daljnje pojedinosti u vezi s tim dokumentima vidi dobro dokumentirani članak Charlesa F. Delzella, Pius XII, Italy, and the Outbreak of War, *Journal of Contemporary History*, London 1967, Vol. 2, No. 4).

»Pomirenje« s papom donijelo je mirne godine 1929—35, koje su prethodile napadu na Abesiniju u oktobru 1935. Kirkpatrick vrlo logično razrađuje abesinski sukob. On osniva svoje argumente na diskusijama koje je vodio s Grandijem i izjavljuje da je Mussolini uvijek nastojao da ima slobodne ruke i da se ne obvezuje ni jednoj strani. Iako je Mussolini kasnije rekao da se osovina formirala 1936, ipak se ne može poreći da su talijansko-njemački odnosi bili nesigurni i da je Mussolini s neraspoloženjem i bojazni gledao jačanje sile na sjeveru. Gotovo prvi korak koji je nakon abesinskog rata poduzeo bilo je traženje načina da se izglade odnosi s Velikom Britanijom. U intervju-u za »Daily Telegraph« od 28. maja 1936. Mussolini je rekao da ponovno anglo-talijansko zbliženje nije samo poželjno nego i potrebno i, što se njega tiče, on će učiniti sve što može da se to i postigne. Kirkpatrick je u pravu kad kaže da je »fronta Strese« bila tada razbijena; moć se Njemačke povećala a Italija nije imala niti sredstva niti volje da u zaustavljanju Hitlera išta sama poduzme. Bilo je očito da se još jednom trebalo okrenuti prema Zapadu, ali na putu ponovnog uspostavljanja prijateljskih odnosa s Engleskom postojale su teške prepreke. U isto vrijeme je Mussolinijev lični utjecaj izvanredno porastao i to ga je do te mjere opilo da je u momentima zaboravljao realnosti politike. U svima takvim situacijama Mussolini je bio rijetko neodlučan karakter, i za čovjeka kakav je on bio postalo je teško pronaći bilo kakve osnove za anglo-talijansku suradnju.

U tom periodu razvijala se fašistička država sa svojim novim korporacijama koje su pomogle da se likvidira parlamentarizam. Jedina spona sa starim sistemom bio je kralj koji je još uvijek imao ustavno pravo da postavlja i uklanja predsjednika vlade. »Diarhija« (dvojna vladavina), kako ju je Mussolini nazvao, bila je ponekad nepodesna, ali je održavala fikciju da se ustav poštuje. To mu je također dalo priliku da umanjí povlastice monarhije i on je tim putem nastavio do svog pada.

Sva tri biografa obrađuju na široko detalje o tome kako je Mussolini svrgnut s vlasti, pozivajući se uglavnom na djelo F. W. Deakin-a, »The Brutal Friendship«: Mussolini, Hitler and the fall of the Italian fascism (London 1962). Mora se priznati da je treći dio knjige Hibberta: »The Fall of the Colossus« (Pad kolosa) vrlo zanimljiv za običnog čitaoca. On je poglavlja: »The Conspirators« (Konspiratori) i »The Grand Council Meeting« (Veliki sastanak koncila 24—25. juli 1943) vrlo logično započeo s riječima Mussolinija koje tu dobro dolaze: »Došao sam u Rim da ostanem na vlasti što je moguće duže«. No ni jedan od tih engleskih biografa nije bio sposoban da baci novo svjetlo na već utrte staze. Oni ponavljaju jedno te isto o Mussolinijevu zarobljeništvu, njegovu oslobođenju iz Gran Sassa koje je izveo Skorzeny, Hitlerov posebni izaslanik, o osveti nad zavjerenicima usprkos njegovoj savjesti, o republici Salo 1944—45. i njegovu zatočenju koje je proveo pukovnik Valerio, o posljednjem pismu koje je napisao svojoj ženi Rachelli noću 25. aprila 1945. i najzad o njegovu svršetku na Piazzale Loreto u Milanu 29. aprila 1945, koje su činjenice i odviše dobro poznate svima koji se bave suvremenom historijom.

Niti jedan od engleskih biografa Mussolinija nema prave historijske naobrazbe, ali Kirkpatrick je petnaest godina pratio njegovu karijeru iz neposredne blizine. On je od 1930—33. bio prvi sekretar Ambasade u Rimu gdje je imao prilike da se sprijatelji s Grandi-em; 1933—39. bio je u britanskoj ambasadi u Berlinu gdje je bio u neobično prijateljskim vezama s talijanskim ambasadorom, Bernardom Attolicom; 1939. postao je šef Centralnog ureda u Ministarstvu vanjskih poslova gdje je imao posla s posjetom predsjednika vlade Rimu i učestvovao u mnogim diplomatskim transakcijama koje su dovele do rata; 1940. bio je inspektor evropske službe BBC-a i njegova je dužnost bila da se dočepa svih vijesti iz talijanskih izvora koje bi mogle diskreditirati Republiku Salo. Mnoge događaje iznosi iz svoga ličnog iskustva, pa slikovito prikazuje kako je Graham, britanski ambasador od 1922—24, bio u bliskom kontaktu s Mussolinijem, smatrajući da je njegov premještaj bila pogreška. Zbog svega toga on je mogao da opiše najvažnije godište Mussolinijeve karijere. Često se koristio svojim ličnim izvorima za informacije i citirao ih je pod »informant«. Njegova studija demagoga smatra se pandanom odlično primljenoj biografiji Hitlera koju je napisao Allan Bullock.

Sva tri biografa su zabilježila sastanak dvojice diktatora u Veneciji 13. juna 1934. i dojmove koje su oni stvorili jedan o drugome. Kirkpatrick konstatira: »Službeni komunikacije spominje na uobičajeni način da su razmatrana pitanja od uzajamnog interesa, ali ta posjeta nije bila uspješna«. On citira gospođu Cerutti, ženu talijanskog ambasadora u Berlinu, koja je taj sastanak opisala kao sukob. »Sve što je Mussolini uspio osigurati bio je pristanak Hitlera, koji je ovaj dao preko volje, da neće nastaviti da se bavi pitanjem Anschlusa«. S druge strane, Hitler je vjerovao »da je osigurao Mussolinijev pristanak da ukloni Dollfussa i da nacisti sudjeluju u vladi; za uzvrat je samo pristao da Anschluss ne bude akutan« (Alfred Rosenberg, *Das Politische Tagebuch*, Tübingen 1956, str. 28). Dvije nedjelje kasnije Hitler je izvršio pokolj nad Röhmom, Schleicherom i dr., i Mussolini, ako se može vjerovati njegovoj sestri Edvigi, izjavljuje da je Hitler »okrutan i krvožedan karakter, i da podsjeća na legendarnog junaka iz prošlosti — Atilu. Ljudi koje je on ubio bili su njegovi najbliži saradnici koji su ga podigli na vlast. To je isto kao kad bih ja ubio vlastitim rukama Balba, Grandia, Bottaia...« Kakav žalostan komentar, jer je on 1943. ubio de Bonu, Pareschia, Gottardia, Marinellia i Ciana (svoga vlastitog zeta!). Sve to dakako, da bi ugodio i zadovoljio svoga prijatelja Atilu! Sva tri biografa spominju verziju prema kojoj je on postepeno dolazio pod Hitlerovu vlast i u sve tješnje odnose s Njemačkom, protiv čega se njegov instinkt odupirao. Njegov mu je razum govorio da se ne predaje Hitleru, ali se on nije mogao oduprijeti iskušenju da, potican od Hitlera, krene iz jedne avanture u drugu. »Neznanje, taština i egoizam zaslijepili su ga da ne vidi posljedice svojih djela«. Abesinska avantura ga je opila i navela da poduzme presudni korak u španjolski građanski rat 1936, koji je beskraino iscrpio njegove snage. Kirkpatrick misli da se Mussolini, uprkos prividnom samopouzdanju, bojao Hitlera, dok Fermi i Hibbert vjeruju da ga je logika događaja zanijela u Hitlerovu sferu. Kirkpatrick, nadalje, kaže da su sankcionisti krivi što se Mussolinija nije efikasno ograničilo. Bio je to nemar Pariza, zbunjenost Londona i sveopći strah od nekoga nepromišljenog djela od strane Mussolinija što ga je ohrabrilu. On nastavlja i okrivljuje »pomiritelje« koji nisu razumjeli duh diktatora. Svaki čin pomiritelja bio je protumačen kao znak njihove slabosti i propadanja, a Mussolini je osjećao u Münchenu da je on sudac i čuvar mira. Što se tiče Mussolinijeva ulaska u rat, Fermi s pravom piše: »Za Mussolinija, čovjeka akcije, devet mjeseci, za koje vrijeme Italija nije aktivno sudjelovala u konfliktu, bila je prava muka, bio je period u kojem se osjećao kao da je odbačen sa svjetske scene. Neutralnost je bila poniženje, i on je stvorio novu riječ; 'ne-ratno stanje', da bi objasnio položaj Italije. On nije bio neutralan, nego je bio čovjek na prozoru, glava vlade

koja je bila primorana da čeka. Veliko neraspoloženje prema ratu, koje je njegov narod osjećao, i sve veće nepovjerenje prema Nijemcima, kojima on nije poklanjao pažnju i koje nije uzimao u obzir, nije bilo ono što ga je mučilo, nego je to bio nedostatak oružja i novčanih sredstava».

Iznenaduje da su sva tri biografa obratila vrlo malo pažnje Mussolinijevu stavu prema Jugoslaviji (Hibbert to jedva i spominje). Fermi i Kirkpatrick iznijeli su ispravno sve činjenice koje su se odnosile na problem Rijeke i sporazum koji je slijedio. Kirkpatrick govori i o D'Annunzijevu prilogu fašizmu i o Mussolinijevu odnosu prema njemu. Bio je to odnos vanjskog poštovanja, ali i ravnodušnosti i nastojanja da se D'Annunzio drži podalje. Oboje, Fermi i Kirkpatrick, spominju talijansko-jugoslavenske odnose u vrijeme Mussolinija samo u vezi s općenitim prikazom događaja. Ni ubijstvo kralja Aleksandra u Marseilles-u ne zauzima ono mjesto koje zaslužuje, jer je ono, pored ostalih faktora, sigurno utjecalo na Mussolinijev stav prema Jugoslaviji, Maloj Antanti, Balkanskom sporazumu i revizionizmu. U stvari, mora se priznati da većina engleskih historičara pridaje nedovoljno pažnje značenju jugo-istočne Evrope i njenom utjecaju na općenitu situaciju u Evropi između dva rata.

Sva tri biografa su dala vrlo iscrpnu bibliografiju, koja je dragocjena i kompletna. Fotografije su neobično informativne (jedna je čak vrlo zabavna — Kirkpatrick, str. 169, kaže da Mussolini nije nikada pušio, a slika na str. 177 prikazuje ga s cigarom u ruci), tisak dobar, a bilješke vrlo pristupačne jer se ne nalaze na kraju knjige nego na dnu svake stranice.

Aman Prakash Chand

RADOVI INSTITUTA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI
I UMJETNOSTI U ZADRU, XI—XII, 1965, str. 624.

Posljednji dvobroj »Radova« posvećen je povijesti Zadra.

G. Novak, Presjek kroz povijest grada Zadra. Iz bogatog dosijea svojih radova o prošlosti Dalmacije, autor prati razvoj Zadra od prethistorije do 1944. Tu nam Zadar odskače kao zapaženi centar za vrijeme Rimljana — kolonija, Bizanta — glavni grad teme, Hrvata — srdačni odnosi sa Petrom Krešimirom. U XII st. Venecija se temeljito angažira da ga zauzme, jer »je posjedovanje Zadra preduvjet za mletačku politiku na Jadranu i na Levantu«. Snagom križarskog oružja Zadar postaje podanički grad Venecije uz malu unutrašnju autonomiju. Doživljava svijetle trenutke oslobođenja 1358, ceremoniju krunjenja kralja Ladislava 1403. Međutim, usprkos svojim brojnim (11) pobunama protiv Venecije dospijeva 1409. u njeno vlasništvo kao prodana roba. Premda je središte generalnog providura za Dalmaciju i Albaniju, Zadar ekonomski ne napreduje jer je to, ističe autor, grad-tvrđava, najbolje utvrđeni grad na Jadranu. Venecija nije kroz stoljeća, osobito u XVIII, znala naći načina da Dalmaciju ekonomski podigne. Pod austrijskom vlašću Zadar poprima izgled činovničkog grada. Nastanjuju se činovnici iz Italije koji unose od 1814, a ne prije, tvrdi autor, talijanski duh i jezik u Dalmaciju. U to vrijeme Zadar je središte cjelokupnog političkog života pokrajine. Za objašnjenje prilika od XVI—XVIII st., autor se služi i neobjavljenim izvorima iz venecijanskih arhiva.

F. Čulinović, Državnopravna analiza oslobođenja Zadra. Vidi u Odluci ZAVNOH-a 20. IX 1943. akt kojim se poništavaju svi ugovori s Italijom od 1920. dalje. Taj akt nije imao državnopravni učinak jer ZAVNOH nije imao vanjsko-političku kompetenciju. Nju je imao AVNOJ. Zato na II zasjedanju AVNOJ-a ta

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XIX—XX

1966—67

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

IVAN KAMPUŠ

OLEG MANDIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB

Štampanje dovršeno 18. XII 1968.